

УДК 140.823.2:378.013.73

Толерантність як діалогічна універсалія: філософські аспекти збагачення культурного поля

О.М.ТРОЇЦЬКА

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, м. Київ, Україна,
E-mail: troizka@ukr.net

Авторське резюме

Становлення ненасильницького миру вимагає діалогізації полікультурного світу, яка постає необхідним інструментом гармонізації взаємовідносин суб'єктів культур. На основі аналізу результатів досліджень автор розкриває значні можливості толерантності у сучасній міжкультурній взаємодії та вказує на її потенціал для діалогу. За логікою аналізу пропонується перевести рефлексію щодо толерантності у площину діалогічних універсалій, які у філософському розумінні складаються із загальних понять, ідей і мають для людини життєво орієнтовний смисл. У статті розглядається сутність діалогу і толерантності як природних властивостей людини й експлікується значення толерантності у культурних універсаліях та у праксеологічній площині духовно-практичного осягнення і перебудови світу. Реалізація мети статті за допомогою феноменологічного підходу, теоретичної реконструкції та аналітика щодо толерантності уможливають пошук корисних конструктів більш ефективної її імплементації у науково-освітній та соціально-культурний простір, тим більше, що у сучасній філософії універсалії все частіше розглядаються як універсалії культури. Вони як основа розуміння світу, як концептуальна засада його перетворення людиною або її адаптації до нього, імпліцитно формуються у культурно-освітньому просторі особистості і постають, з одного боку, орієнтаційною основою у виборі життєвих стратегій і певним інструментарієм сприйняття явищ дійсності, з іншого - інтелектуальним поєднанням образів у цілісну картину універсуму.

Ключові слова: діалог, імплементація, культурні універсалії, праксеологія, презумпція прийнятності, рефлексія, толерантність, універсалії.

Tolerance as dialogical universals: philosophical aspects of cultural area enrichment

E.M. TROITSKA

Dragamanov national pedagogical university, Kiev, Ukraine, E-mail: troizka@ukr.net

Abstract

Non-violence world forming requires the polycultural world dialogueness which becomes the necessary tool of interaction subjects' relationship harmonization. On the basis of research result analysis the author reveals the significant possibilities of tolerance in modern intercultural interaction and emphasizes its potential for dialogue. By analysis logics it is proposed to transfer tolerance into the area of dialogical universals which consist of general definitions, ideas in the philosophical meaning and also have life-oriented sense for a man. In the article dialogue and tolerance are considered as natural features of a man and tolerance meaning is explicated in cultural universals, and praxeological area of spiritual-practical perception and re-construction of the world. The article aim realization with the help of the phenomenological approach, the theoretical re-construction and the analytics concerning tolerance make possible the search of useful constructs of its more efficient implementation in scientific-educational and social-cultural area as in the modern philosophy universals are often considered as universals of culture. As the basis of the world comprehension, as the conceptual foundation of its remaking by a human or its adaption to him they are formed implicitly in the personality's cultural-educational area and they become, on the one hand, an orientation basis in choosing the life strategies and a certain tool of reality phenomena perception and, on the other hand, an intellectual combination of images into the integral picture of the universe.

Key words: dialogue, implementation, cultural universals, praxeology, presumption of acceptability, reflexion, tolerance, universals.

Розгортання діалогу в світі потребує теоретичного обґрунтування процесу поглиблення толерантності і спонукає до філософського аналізу цього феномена. Варто зазначити, що толерантність як багатогранне явище є предметом ґрунтовних досліджень багатьох учених у різних наукових дискурсах і площинах: в історико-філософському аспекті, у ліберально-філософському напрямі, у плані зіставлення толерантності й релігійного терпіння, у контексті плюралізму й діалогу культур тощо. У теоретичних дослідженнях проявів толерантності та її антиподу – інтолерантності – є чимало напрацьованих щодо аналізу форм, видів, суперечностей толерантного ставлення людей один до одного щодо аналізу толерантності як внутрішньої проблеми людської особистості, зокрема в межах філософії екзистенціалізму, гуманістичної психології, щодо культурно-психологічних аспектів цієї проблеми, щодо толерантності і віротерпимості в екуменістичному русі, міжцерковних контактах і міжконфесійних конфліктах щодо філософсько-антропологічного виміру толерантності тощо (Ю.Габермас, М.Бахтін, Дж.Локк, Е.Левінас, В.Лекторський, Б.Мчедлов, В.Табачковський, М.Уолцер та інші).

Постановка проблеми. Багатоаспектним, на нашу думку, є ретельний аналіз співвідношення толерантності й релігійної терпимості, здійснений філософами-релігієзнавцями, які розглядають толерантність як соціальний феномен, як настанову свідомості у відносинах між релігіями, зумовлену типом соціальної взаємодії та її культурними регуляторами. У такому сенсі вона охоплює ціннісні поняття та постає можливою стратегією співіснування культур і цивілізацій, ключовим складником етики виживання й захисту від дегуманізації та деградації

людства, загальнолюдським, загальнокультурним надбанням, що стало наслідком досвіду зустрічі різних культур, конфесій, філософських і політичних систем.

Водночас майже в усій дослідницькій літературі, на нашу думку, акцент робиться на екзистенційному вимірі толерантності. Складається враження, що види, форми виявлення толерантної поведінки завжди збігаються з її сутнісною характеристикою. Саме тому виникає необхідність аналізу толерантної та інтолерантної поведінки людини в контексті розуміння місця толерантності у системі понять і способів осмислення світу, в яких фіксуються властиві культурі найбільш загальні уявлення про людську діяльність, про місце людини в світі, про її ставлення до інших людей, до себе та про знаходження принципів і норм безпеки і злагоди життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз літератури також свідчить, що теорія толерантності й дефініція цього «поняття» сьогодні не є вичерпними й досконалими, але необхідність у ній дедалі більше усвідомлюється науковою громадськістю (О. Довгополова, Л. Почебут, Л. Филіпович, М. Хомяков та ін.). Учені зазначають, що реалії сучасного світу вимагають негайного формування міжконфесійної та міжнаціональної толерантності, оскільки без неї взаємне знищення різних цивілізацій, культур, соціальних груп більше, ніж ймовірно. Уникнути конфронтації, цивілізаційного розколу в світі можна тільки шляхом пошуку миру, злагоди, відмови від егоцентризму, знаходження компромісів і домовленостей, шляхом спільного подолання труднощів і конструктивного діалогу.

У всіх дослідженнях толерантність визнається необхідною якістю людини і доводиться її доцільність та об'єктивна зумовленість

(В.Новік, М. Култаєва, Ю. Лотман, Є. Рашковський та ін.). Але, на нашу думку, мова має йти швидше за все про її можливість, потенціал і про чинники, які слід враховувати у процесі імплементації.

Мета дослідження. Аналіз цих чинників уможливить визнання загальнозначущої необхідності толерантності для взаємодії людей, що, на нашу думку, зумовлено, по-перше, принциповою обмеженістю пізнавальних можливостей і окремої людини, і людства загалом; по-друге, суб'єктивно детермінованою культурою, мовою, особистими якостями того, хто пізнає світ; специфікою самого знання, що не дає права претендувати на єдину, абсолютну істину, на знання всього про всіх; по-третє, наявністю, як мінімум, двох мов та їхньою нездатністю, кожної окремо, охопити зовнішній світ як універсум. Саме тому є необхідність перевести розгляд толерантності у площину універсалій, що відповідатиме її значущості.

Виклад основного матеріалу. Універсалії (від лат. *universalis*) – за філософським словником [6, с.468], є загальні поняття, ідеї, які мають самостійний смисл, існують (за різними філософськими напрямками) або тілесно («до речей»), або «у речах», або існують тільки у вигляді інтелектуальних побудов («після речей»), або є просто «назвами речей». Другий словник, зазначаючи, що універсалії «становили головний зміст середньовічної філософії у напрямках номіналізму, реалізму, концептуалізму», визначає сенс універсалії як найбільшої загальності, та вказує, що «бувають універсалії трьох видів: як роди і види у співвідношенні з одиничними речами та істотами; як категорії філософії і як поняття чи терміни, що виходять за межі останніх» [2, с.521-522].

Варто зазначити також, що ще у середньовіччі відбувалася суперечка навколо універсалій, а саме з питання буття загальних понять, особливо щодо п'яти їх класів: рід, вид, підвид, суттєва властивість, акциденція (несуттєва ознака). Сучасна філософія, на думку авторів словника, все ж таки переважно реалістична, тобто теоретико-пізнавальна її площина означає, на відміну від ідеалізму, прийняття світу речей таким, що існує незалежно від суб'єкта, який цей світ пізнає. Серед напрямів цієї філософії найпоширенішим є нова онтологія, основний зміст якої складає метафізичний реалізм. Центром аналізу в ньому постає питання про те, в який спосіб нам дана реальність і до яких меж вона може бути пізнаною [6, с.387].

Але, повертаючись до культурних універсалій та спираючись на канони постнекласичної раціональності, що припускає вплив суб'єктивності на процес і результати пізнання, слід наголосити на доцільності саме такої рефлексії толерантності. До того ж, аналіз першопричин виникнення толерантності, окрім доцільності й епістемологічної зумовленості,

розкриває суто антропологічні причини, пов'язані саме з природними властивостями людини – її сенситивністю, відкритістю до сприйняття інших культур, готовністю до діалогу, у процесі якого людина не лише долає свою незавершеність як біологічного виду, але й самореалізується як учасник діалогу та зустрічі.

Ми звернули увагу на діалог, оскільки, на думку багатьох дослідників, розуміння універсалізму сьогодні у філософії переглядається і не може не «прямувати» у рефлексію щодо діалогу. Так, О.Колесніков пише: «Сьогодні це (перегляд) не може бути нічим іншим, ніж дискусією щодо відкритості до діалогу, оскільки проблема універсалій – це проблема засад культури, яка будується навколо «каркасу», складовими частинами якого є світоглядні універсалії, тобто наші ідеї про речі, процеси тощо» [2, с.2].

Отже, якщо рефлексія толерантності здійснюється в царину культурних універсалій, то виникає необхідність звернути увагу на цей склад. На думку М. Можейко, він є достатньо стабільним: світ, розвиток, причина, цілісність тощо (універсалії об'єктивного ряду); людина, щастя, гідність, справедливість і т.п. (універсалії суб'єктивного ряду); пізнання, істина, діяльність, взаємодія тощо (універсалії суб'єктивно-об'єктивного ряду). Зміст цих універсалій, зазначає М. Можейко, специфікується у різних традиціях, визначаючи характерні для них системи символізму та дискурсивних практик [4, с.964-966]. У кожному з цих рядів толерантність може посідати чільне місце, по-перше, як феномен і складова світогляду, тобто як «доброчинність, якої вимагає від громадян ліберальне суспільство» [7, с.47], як спосіб знаходження консенсусу і атрибут діалогу тощо.

По-друге, якщо діалогічність та її атрибут толерантність розглядаються природними властивостями людини, то вони експлікуються в царині універсалізму як мислення, що прагне досягнути цілісність шляхом всебічного, багатогранного, всеохоплюючого узагальнення, яке безсумнівно має наблизитися до осягнення універсуму.

По-третє, реалізація діалогічної активності людини у філософський спосіб передбачає не тільки і не стільки знаходження схожості та відмінності у речах, процесах, феноменах на основі усіх логічних операцій інтелектуального мислення, скільки необхідно завершувати цей процес інтерпретацією, реінтерпретацією (уточнення значень), рефлексією та інтеграцією загальнозначущих життєвих смислів людини. Саме у такий спосіб діалог і толерантність будуть досягати мудрості, яка єднає світ.

По-чверте, наповнення слів, понять, термінів універсально значущим смислом відбувається під впливом (цілеспрямованим і стихійним) багатьох чинників культурно-освітнього простору, які спричиняють як толерантну, так і інтолерантну поведінку.

Головною причиною нетерпимості, на думку дослідників, є монологічний тип свідомості, коли людина відчуває себе настільки самодостатньою, що вона здатна оцінювати всі процеси, явища і феномени навколишнього світу виключно на основі своїх поглядів та на основі володіння монополією на істину [5 та ін.]. До речі, «рафінований» раціоналізм як тип мислення, на думку багатьох дослідників, також цьому сприяє. У цьому контексті, по-перше, слід відмовитися тому раціоналізму, який має місце в ідеології антропоцентризму і який «поставив людину понад усім»; по-друге, варто замислитися над раціоналізмом, який дасть можливість для духовності; по-третє, сукупність об'єктивних і суб'єктивних впливів культурно-освітнього простору має бути цілеспрямованою і організованою в такий спосіб, щоб усвідомлення універсалій поставали не лише основою світогляду, а й конструктивною програмою перетворення навколишнього середовища у спільній взаємодії з усіма суб'єктами простору на умовах, що не є шкідливими для усього живого і неживого світу; по-чверте, засвоєння такого усвідомлення особистістю не може не бути діалогом, який, у свою чергу, вимагає толерантності.

Підсумовуючи вищезазначене, слід запропонувати дослідникам і практикам інтеркультурної взаємодії проводити з'ясування сутності толерантності (за універсальними рядами), починаючи з етимології поняття, оскільки воно, на нашу думку, хоча й відображає явище «поверхово», проте, менше, ніж інші дефініції, знало інтерпретації та ідеологізації. Термін «толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* — «нести», «тримати», «терпіти». Це дієслово застосовувалося тоді, коли було необхідно «нести», «тримати» у руках яку-небудь річ. При цьому малося на увазі, що для тримання й перенесення цієї речі людина повинна докласти певних зусиль, страждати й терпіти. Це значення, на нашу думку, одразу визначає «нижню» межу толерантності: щось повинне суперечити, заважати, драгувати тощо. Отже, толерантність починається там і тоді, коли у взаємодії людей з'являється вимовлена або мислима суперечка, яку за певних мотивів слід терпіти.

Потім в англійській інтерпретації — *tolerance* — разом з терпимістю набуває додаткового значення — «допускати». Порівняльне зіставлення обох значень свідчить, що за допомогою цього терміна висловлюється ідея міри, межі, до якої можна терпіти іншу людину або явище, навіть якщо вони незрозумілі й викликають подив або неприйняття й опір. У цьому значенні слушною думкою щодо сутності толерантності слід визнати позицію Г.Балла: «...сутність толерантності як атрибута діалогічної взаємодії зовсім не у беззастережному прийнятті будь-яких думок чи дій (взагалі проявів людської активності), а в презумпції прийнятності: саме неприйняття тих чи тих проявів потребує об-

ґрунтування [1, с. 8]. Таким чином, без осмислення тих чи тих суперечливих позицій складно визначити межі толерантності.

Історично принцип толерантності набув розповсюдження в культурах багатьох народів і значно розширив свій зміст. Сьогодні розуміння толерантності неоднозначне й нестійке: готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ; повага свободи іншого, його образу мислення, поведінки, політичних або релігійних поглядів; виявлення великодушності щодо інших; прощення, поблажливості, м'якості, співчуття, терпіння, прихильності до інших людей; готовність до примирення з супротивником та ін. Така експлікація поняття, з одного боку, не відповідає логічній процедурі дефініції, оскільки розкриття сутності явища відбувається не шляхом визначення суттєвих ознак явища або феномена, а за допомогою іншої логічної операції, зокрема порівняння. З іншого боку, сприйняття того або іншого слова не завжди враховує зміни, нові значення, які поступово з'являються в змісті відповідних термінів, набуваючи нових наукових знань та ментальних смислів. Отже, толерантність має екстраполюватися не тільки на думки та позиції, а й на «чужі поняття і вірування» (Б.Мчедлов).

Тому, на нашу думку, доречним видається феноменологічний підхід, що останнім часом поширюється у дослідженнях толерантності, результатом якого стає редукція якогось одного вияву такого складного явища, яким є толерантність. Означений підхід є надзвичайно ефективним у дослідженні толерантності, хоча й не охоплює явища загалом, але надає можливість аналізу його окремих проявів більш глибоко та в більш широкому контексті.

«Знаходження» місця толерантності у рядах універсалій безумовно посилює її зв'язок з діалогом та акцентує увагу на її властивостях як невід'ємного атрибуту діалогізації. Більше того, якщо розуміти справжній діалог філософськи як спосіб розв'язання суперечностей у процесі пізнання та духовно-практичного освоєння світу речей, живих істот, людських стосунків та трансценденцій (Ф.Бекон), то слід визнати, що і толерантність, і діалог не існують самі по собі, як самодостатні цінності.

Екстраполяція толерантності в соціальну площину, тобто на рівень відносин між людьми, зовсім очевидно потребує саме діалогічного дискурсу, який слід спрямувати, на нашу думку, на загальнофілософські ідеї, що і постають універсаліями: єдність людини та цілісного світу речей (універсалії першого ряду); єдність усього людства на основі визнання значущості для суб'єктів загальнолюдських цінностей та прагнень (універсалії другого ряду); єднання людей на основі діалогічного пізнання світу і відносин зі світом шляхом праксеологічного (духовно-практичного) залучення в ці процеси трансценденцій та метафізичного мислення (універсалії об'єктно-суб'єктного ряду). Ми вважаємо, що

саме в діалозі, предметом якого постають універсалії, смислотворчі духовні практики людини набувають не тільки єдності зі світом речей, людей та «гарантів одвічного існування світу», а й інтеріоризуються в екофільну свідомість та «конкордизм» (В.Винниченко), справедливість, рівність, злагода між людьми і духовні ідеали. Саме у такий спосіб «...знання набувають ієрархічного порядку, в якому нескінченні множини індивідів об'єднуються у види, ті – в роди, а останні, «підіймаючись все вище, зводяться в більш загальні категорії» [(Про мудрість древніх) 2, с.517]. Встановлення такого рівня рефлексії «діалогічної» людини потребує повномасштабного процесу навчання діалогу та імплементації в цю форму взаємодії людей толерантності з усіма її рефлексіями та застереженнями щодо використання, до яких слід віднести висловлювання Ю. Габермаса: «На основі взаємного визнання правил толерантних відносин може бути розв'язаний також і той уявний па-

радокс, який, як відомо, спонукав Гете заперечувати толерантність як образливу поблажливість і прихильність. Цей парадокс, здається, полягає в тому, що у кожен акт толерантності повинні вводитися характеристики того, що необхідно приймати і терпіти... Учасники мають кожен раз брати до уваги перспективу (бачення) другої сторони, якщо необхідно спільно домовлятися щодо умов, за яких вони мають намір виявляти взаємну толерантність» [7, с.46].

Висновки. Імплементація толерантності як концепта, як теоретичної засади та теорії в її найголовніших рисах має розгортатися у пошуках філософсько-освітніх (праксеологічних) напрямів, механізмів та підходів, проліферації цих підходів для наповнення діалогічної взаємодії теоретичними розробками діалогічних універсалій, провідне місце в яких належить толерантності. Вважаємо цей напрям перспективним та закономірним ступенем наукового пізнання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Балл Г.О. Діалогічні універсалії сучасного гуманізму / Г.О. Балл // Науково-теоретичний журнал «Гуманітарні науки». – К.: Педагогічна преса, 2001. – №1. – С.4–11.
2. Булатов М.О. Філософський словник / М.О.Булатов. – К.: Стилос, 2009. – 575 с.
3. Колесников А.С. Кросскультурное взаимодействие в современном мире и диалог: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/kolesnikov/russia_01.htm#n96.
4. Можейко М.А. Социализация / М.А.Можейко // Новейший философский словарь. – Минск: Книжный Дом, 2003. – 1074 с. – С.964-966.
5. Новик В. Н. (игумен Вениамин). Духовный смысл толерантности / В. Н. Новик // Религия и право. – 2003. – №2. – С. 10–12.
6. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 576 с.
7. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий / Ю. Хабермас // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С. 45–53.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2015

REFERENCES:

1. Ball, G.O. Dialogichni universalii suchasnogo gumanizmu (Dialogical universals of modern humanism). *Pedagogichna presa*, 2001, no 1, pp. 4–11.
2. Bulatov, M.O. Filosofovskij slovník (Philosophical Dictionary). *Stilos*, 2009, 575p.
3. Kolesnikov, A.S. Krosskul'turnoe vzaimodejstvie v sovremennom mire i dialog (Cross-cultural interaction in modern world and dialogue). Regime to access: http://anthropology.ru/ru/texts/kolesnikov/russia_01.htm#n96.
4. Mozhejko, M.A. Socializacija (Socialization) // *Novejšij filosofskij slovar'*. Minsk, Knizhnyj Dom, 2003, pp.964-966.
5. Novik, V.N. (igumen Veniamin). *Duhovnyj smysl tolerantnosti. Religija i pravo*, 2003, no 2, pp. 10–12.
6. Filosofovskij jenciklopedičeskij slovar' (Philosophical Encyclopedia Dictionary). Moscow, INFRA-M, 2002, 576p.
7. Habermas Ju. Kogda my dolzhny byt' tolerantnymi? O konkurencii videnij mira, cennostej i teorij (When do we have to be tolerant? On competition of world views, values and theories). *Sociologičeskije issledovanija*, 2006, no 1, pp. 45–53.

Троїцька Олена Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова
Адреса: 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9
E-mail: troizka@ukr.net

Troitska Olena Mihaylivna – PhD in philosophy, associate professor
Dragamanov national pedagogical university
Address: 9, Pirogova Str., Kiev, 01601
E-mail: troizka@ukr.net